

İSLÂM HUKUKUNUN TEDVİNİYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARININ TESPİTLERİ¹

Bekir KARADAĞ²

Geliş: 28.10.2019 / Kabul: 15.04.2020

DOI: 10.29029/busbed.639066

Öz

Müsteşriklerin İslâmi ilimlere yöneldiği ve bu alanda çalışmalar yaptığı son dönemlerde İslâm hukukunun tedvini meselesi ilim muhitlerinde tartışılmaya başlanmıştır. İslâm hukukunun ilk tedvin edilmeye başlandığı dönem hakkında Müslüman ilim adamları ile müsteşrikler arasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Müsteşriklerden bazıları İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlandığı dönemi hicri ikinci asır olarak kabul ederler. Bu gayretin altında yatan temel sebep, İslâm hukukunun diğer hukuk sistemlerinden etkilendiğine yönelik iddialarını temellendirme çabasıdır. Müsteşriklerin bu iddiaları son yıllarda çalışmalar yapan kimi Müslüman araştırmacılar tarafından çürütülmeye çalışılmıştır. Zira İslâm hukukunun tedvini, Hz. Peygamber devrine kadar uzanmaktadır. Buna karşın bugünkü anlamda fikhî risâlelerin yazımı sahâbe devrinin sonlarında başlamış olup Emevîler döneminde gelişmiştir. Bu konuda Mustafa A'zami ve Fuat Sezgin başta olmak üzere birçok Müslüman araştırmacının söz konusu tezi ortaya koyan önemli tespitleri bulunmaktadır. A'zami ve Sezgin, İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılan birçok eserin bulunduğunu ve bunların kitap, mektup ve sahife tarzında olduğunu ileri sürerler. Onlara göre bu eserler sonraki dönemde telif edilen kitapların içinde nakledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Tedvin, Müsteşrik, Sahabe Dönemi, Fikhî Risale.

¹ Bu makale, 05. 10. 2019 tarihinde Ağrı'da düzenlenen 3. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumunda "İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Fuat Sezgin'in Tespitlerinin Değerlendirilmesi" adıyla sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku, b.karadag63@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-1478>.

DETERMINATION OF MUSLIM SCIENTISTS IN THE CONTEXT OF DISCUSSIONS ON THE PREVENTION OF İSLÂMİC LAW

Abstract

The issue of the treatment of Islamic law has started to be discussed in the scientific circles recently, where the Undersecretariat turned to Islamic sciences and worked in this field. It is seen that there are different opinions between the Muslim scholars and the analysts about the period when Islamic law was started to be treated. Some of the Undersecretaries accept the period in which Islamic law began to be promoted as the second century. The main reason for this endeavor is to base the claims of Islamic law on foreign cultures. These claims of the Undersecretaries have been tried to be refuted by some Muslim researchers in recent years. Accordingly, the treatment of Islamic law dates back to the time of the Prophet. On the other hand, the writing of jurisprudence in the present sense started at the end of the period of devotion, and developed in the period of Umayyads. Many Muslim researchers, especially Mustafa al-A'zami and Fuat Sezgin, have important findings on this subject. A'zami and Sezgin argue that there are many works written in the early period of Islam and they are in the form of books, letters and pages. According to them, these works were transferred in the works that were copyrighted in the following period.

Keywords: *Islamic Law, Tedvin, Orientalist, Period of Sahabe, Article of Fiqh.*

Giriş

Müsteşriklerin İslâmi ilimlere yönelik çalışmalarının etkisiyle son dönemlerde -özellikle de son iki asırda- İslâm hukukuyla ilgili önemli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu meyanda son dönemlerde bu alanda tartışılan bir konu da İslâm hukukunun tedvini mevzuu olmuştur. İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlandığı dönemle ilgili olarak müsteşrikler ile Müslüman ilim adamları arasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Müsteşrikler, genel olarak İslâm hukukunun hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığını ileri sürmüşlerdir. Müsteşriklerin İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asra tarihlendirmelerinin altında yatan temel sebep, İslâm hukukunun yabancı kültürlerden etkilendiğine yönelik iddialarını temellendirme gayretleri olarak görülmüştür. Müsteşriklerin bu ısrarlı ve olumsuz tavırları, son yıllarda yapılan kimi araştırmalar tarafından çürütülmeye çalışılmıştır. Bu araştırmalara göre İslâm hukukunun tedvini, Hz. Peygamber devrine kadar uzanmaktadır.

Buna karşın bugünkü anlamda fikhî risâlelerin yazımı sahâbe devrinin sonlarında başlamış, Emevîler döneminde gelişmiştir. Sahabe döneminde telif edilen risâlelere ve daha sonraki dönemlerde yazılacak kitaplara kaynaklık eden fıkıh yazıları, Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. İşte bu noktada Fuat Sezgin başta olmak üzere Müslüman ilim adamlarının söz konusu tezi ortaya koyan önemli tespitleri bulunmaktadır. Biz bu çalışmada İslâm hukukunun tedviniyle ilgili tartışmaları ve bu tartışmaların arka planını inceleyip ardından Müslüman ilim adamlarından Schacht'a reddiye yazan Mustafa A'zami ile son dönemin en önemli bilim tarihçilerinden Fuat Sezgin'in bu konudaki görüşleri ele alınacaktır.

1. İslâm Hukukunun Tedvini İle İlgili Görüşler

1.1. Müsteşriklerin Görüşleri

Müsteşrikler, ısrarlı ve sistematik olarak menfî bir şekilde fıkıh/İslâm hukukunun diğer İslâm ilimlerinden farklı olarak ilk dönemlerde değil, sonradan tedvin edilip yazıya geçirildiğini ileri sürerler. Bu hususta Goldziher (ö. 1921) ve Joseph Schacht'ın (ö. 1969) kendilerinden sonra gelen müsteşrikleri etkileyen önemli iddiaları bulunmaktadır. Buna göre İslâm Hukukunun sonraki dönemlerde tedvin edildiğini ileri süren Ignaz Goldziher'e göre fıkıh eserleri ancak hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlanmıştır (Goldziher, ts.: 4/630).

İslâm hukukunun kökeni hususunda Goldziher'i takip eden Schacht da İslâm hukukunun hicri ikinci asrın başlarında ortaya çıktığına dair bir teori ileri sürmektedir (A'zami, 2015: 42). Schacht İslâm hukukunun, teknik anlamda, hicri ilk yüzyılın büyük bölümünde mevcut olmadığını ve hukukun, tıpkı Peygamber döneminde olduğu gibi bu dönemde de dini sahanın dışında kaldığını düşünmektedir. Ona göre genel olarak eski Arap örfî hukuku ve bilhassa eski hakemlik usûlü Medine halifelerinin yönetimi altındaki İslâm toplumunda varlığını sürdürmüştür. İlk halifeler kadı tayin etmedikleri gibi İslâm adliye teşkilatının temellerini de atmış değillerdi. Yine ona göre kısas ve diyete ilişkin hükümlerin uygulanması da maktûlün yakınlarının yetkisinde kalmaya devam etmiştir. Ona göre, İslâm hukukunun ayırt edici nitelikleri, kanıt niteliğinde yeterli tarihi verinin yokluğu bakımından İslâm tarihinin en kapalı dönemini temsil eden Peygamber'den sonraki ilk üç nesilde ortaya çıkmıştır (Türcan, 2014: 65-66).

Goldziher'in bu iddiasının altında yatan temel düşünce, İslâm hukukunun özgünlüğüyle ilgili olup fıkıh sistemin başka hukuk sistemlerinden etkilendiği görüşüdür. Tevrat, Talmud ve Yahudi din felsefesi derslerine hâkim ve kendi ifadesiyle samimi, katı bir Yahudi olan Goldziher, İslâm'a bakış açısının – kendince- mantıkî bir sonucu olarak Yahudiliğin İslâm üzerindeki tesiri konusunda doktora tezi yaparak İslâmiyet'i "*Mekke'nin Yahudileştirilmiş dini âdetleri*" olarak göstermeye çalışmıştır (Görgün, 1996: 14/605).

Schacht'ın İslâm hukukunun sonradan tedvin edildiği ile ilgili iddiasının altında yatan sebep -selefi Golziher'de olduğu gibi- İslâm hukukunun diğer hukuklardan etkilendiğini ortaya koyma gayretidir. Zira ona göre kökünü Roma, Bizans, Doğu Kiliseleri Talmud ve Rabbânîler hukuku ile Sâsânîler hukukundan alan kavram ve kaideler, hicrî ikinci yüzyılın doktrinlerinde ortaya çıkmak üzere, İslâm'ın teşekkül halindeki dinî hukukuna sızmıştır (Kahraman, 2006: 49).

1.2. Müslüman İlim Adamlarının Görüşleri

Müslüman ilim adamlarının İslâm hukukunun tedvininin başlangıcı konusunda bir fikir birliği içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı Müslüman ilim adamları aynen müsteşrikler gibi İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asırdan başlatırlar. Örneğin, Ömer Nasuhi Bilmen, *İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinin İslâm hukuk tarihine ayırdığı bölümde İslâm hukukunun tedvinini hicri ikinci asırdan başlatır. Ona göre sahabe ve tabiin dönemlerinde fikhî mesail, bir ilim halinde müdevven değildi. Sahabe, Hz. Peygamber'den tabiûn da sahabeden fikhi hükümleri şifahen almıştır (Bilmen, Ts.: 1/320). Aynı şekilde çağdaş araştırmacılardan Ali Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvini* adlı eserinde ve Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi* adlı eserinde İslâm hukukunun ilk dönemlerden itibaren tedvin edilmesi hususunda karamsar olup bu ilmin hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünürler (Şafak, 1977: 52; Hasan, 1999: 25).

İslam Hukukunun Tedvini adlı eserinde Ali Şafak eserinde bu hususu, İslam hukukunun tedvininden önceki devir ve İslam hukukunun tedvini diye iki döneme ayırır. Ali Şafak'ın bu konudaki ifadeleri şöyledir: "*Önceki devirde ve o devir içerisindeki tali devir ve zamanlarda İslâm hukuku kaynaklarından Kitap müstesna diğerleri tam ve kesin olarak yazıya geçmemiş, ancak ferdî bazı teşebbüslerden ibaret kalmıştır. Özel olarak fıkıh sahasında müstakil bir esere rastlanmamaktadır. Yalnız az önce sözü geçen üç teşebbüs ve denemeler tedvin devriyle sözlü nakil devri arasında bir köprü vazifesi görmektedir.*" (Şafak,

1977: 52). Ayrıca müellifin şu sözleri de söz konusu etkiyi göstermesi açısından oldukça manidardır “*Sahabe devrinde fıkıh ilminin tasnifi ve tedvinine muvaffakiyet hasıl olmamıştı. Tabiiler ahabın bütün mahfuzâtını, fetva ve içtihatlarını ezberliyorlar, zabt ediyorlardı. Bir taraftan da talim ve tedris ile gelecek nesle naklediyor, hakkında rivayet bulunmayan mes'elelerde ictihadda bulunarak hukuk ilminin gelişmesine yardım ediyorlardı. Tabiûn âlimleri politika ve cihad ile pek uğraşmadıklarından ilimle uğraşmaya daha çok vakit bulmuşlar, değerlendirmişlerdir. Emeviler zamanına tesadüf eden kısımda hukuk alanında yapılan teşebbüsler parça parçaydı ve sistemli bir surette hukukun tedvinine ulaşamamıştır. Emevîler devrinde hukukçu tabiilerin attıkları tedvin tohumları ancak Abbasiler zamanında yeşermiş, büyümüştür. Her şehir hukukçuları yolunu takib ettikleri sahabe ve tabiilerin fetvalarını toplamaya başlamışlardır. Sonra bu kaza ve fetvalardan yeni yeni hükümler çıkarıyorlardı. Hadis ile başlayan fıkıh, hadis ile beraber inkişâf etmiştir. II. hicrî asır başlangıcından itibaren de Medine, Suriye ve Irak'ta ilk tedvin teşebbüsüne girişen hukukçulardan bazılarının bir takım eserler izafe edilmişse de elde mevcut her hangi bir nüshası yoktur.” (Şafak, 1977: 51; Şafak, 1975: 146-150).*

Bu konuda Ahmet Hasan da “*Fıkıh risaleleri ilk defa hicretin ikinci yüzyılında yazılmıştır, birinci yüzyıla ulaşmak için kaynağa sahip değiliz*” ifadelerin kullanmaktadır (Hasan, 25; Desûkî, 2020: 288-289).

Aslında burada iki müellif de farkına varmadan oryantalistlerin fikirlerini kabul etmiş gibi görünmektedir. Ancak eserlerinin ilerleyen sayfalarında İslâm hukukunun oryantalistlerin iddia ettiği Roma hukukundan iktibas ettiği veyahut ondan etkilendiği görüşünü kabul etmemektedir. Hâlbuki oryantalistlerin söz konusu iddialarının altındaki temel etken, İslâm hukukunun ilk dönemlerde tedvin edilmediği argümanı üzerinde aslında Roma vs. gibi yabancı kaynakların devamı veya ondan iktibas edildiğini, ortaya koyma çabasının bir ürünüdür. Fakat ismi geçen araştırmacıların müsteşriklerle aynı arka plana sahip olduğunu söylemek insafsızlıktır. Zira bu ilim adamları, İslâm hukukunun orijinalliğine vurgu yaparlar.

Bu konuda Müsteşriklerle aynı paralelde düşündükleri görülen Ali Şafak ve Ahmed Hasan'ın müsteşriklerin aksine İslâm hukukun orijinalliği konusunda farklı düşünmelerini bir paradoks olarak görmek mümkündür. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere İslâm hukukunun tedvini ile ilgili tartışma konusunun arka planındaki esas konu, İslâm hukukunun diğer hukuk sistemleri karşısındaki konumudur.

İslâm hukukunun tedvini konusunda birinci gruptan farklı olarak ilk dönemlerden itibaren yani hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünen Müslüman ilim adamları da bulunmaktadır. İslâm hukukun ilk dönemlerden itibaren tedvin edilmediği yönündeki müsteşriklerin görüşü, bazı Müslüman ilim adamları nezdinde reaksiyon bulmuş ve bunlar İslâm hukukunun tedvin edilmeye başlanmasının diğer İslâmi ilimler gibi ilk dönemlere uzandığını kabul ederler. Örneğin Hindistanlı hadis âlimi Mustafa A'zamî, önemli deliller serd ederek İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini belirtir (A'zami, 37-42).

Çağdaş araştırmacılardan Hayrettin Karaman, İslâm hukukunun yazıya geçirilmesinin sahabe devrinde tedvin edilmeye başlandığını hatta bu faaliyetin nüve olarak Rasûlullâh devrine kadar gittiğini ifade etmektedir. Ona göre bu günkü anlamda risalelerin (küçük kitapların) telifi sahabe devrinin sonlarında başlamış olmasına rağmen Emevîler devrinde gerçekleşmiştir (Karaman, 147).

İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiğini düşünen bazı Müslüman ilim adamları üzerinde Fuat Sezgin'in görüşünün büyük tesiri olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Hayrettin Karaman, söz konusu görüşünü ileri sürerken Fuat Sezgin'e atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda Fuat Sezgin'in görüşlerinin İslâm hukukunun tedvini konusunda Müslüman ilim adamlarını etkilediği anlaşılmaktadır.

2. Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri

Müsteşriklerin iddiasını kabul etmeyen Müslüman ilim adamları bu hususta önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada Mustafa A'zami ile Fuat Sezgin'in görüşlerine değinilecektir.

2.1. Mustafa A'zami'nin Tespitleri

Schacht'ın iddiasını kabul etmeyen Mustafa A'zami bu hususta önemli tespitlerde bulunmuştur. A'zami'ye göre tarihi ispat onun tezini zayıflığını ortaya koymaktadır. Ona göre hicri birinci asırda kâdıların tayini, fıkıh kitaplarının yazılması ve fıkıh literatürünün ortaya çıkması, Hz. Peygamber devrinden beri İslâm hukukunun var olduğunu ortaya koymaktadır. A'zami bu üç durumu ispatlayacak üç delil olarak da Hz. Peygamber'in hukuki faaliyetleri, Peygamber'in hukuki kararlarına ve örneklerine dayanan hukuk kitapları ve hükümler ile hicri birinci asırdaki fıkıh literatürünü zikretmektedir (A'zami, 37).

A'zami'ye göre Hz. Peygamber, Kurân-ı Kerîm'de bulunan namaz, zekât, hac, riba ve diğer ticari muamelelerin çoğunu dikkatli izah etme durumunda

olduğu için bu ayetleri hem sözle açıklamış hem de uygulamada göstermiştir. Peygamberin beyanının hukuki bir güce sahip olmasından dolayı bunlar, İslami hukuk siteminin doğuşunun bir parçası haline gelmiştir. O, ayrıca Hz. Peygamberin davalarını da ilk dönemlerdeki hukuki faaliyetlerin bir parçası olarak görür (A'zami,37-38).

A'zami'ye göre Hz. Peygamberin hukuki düzenleme yaptığının bir göstergesi de kadı atamasıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in kâdı olarak gönderdiği on dört sahabinin ismini vermektedir. Ayrıca A'zami, hicri birinci asırda hukuki faaliyetlerin olduğuna dair gösterge olarak Basra kentinde görev yapan on üç tane fakihin ismini zikreder(A'zami, 38-39). Buna göre A'zami Schacht'ın ilk dönemde kâdı atanmadığı yönündeki görüşünü çürütmüş olmaktadır. Bu hususta A'zami'nin önemli argümanlarından biri Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi halifelerden gelen hukuki görüşlerdir (A'zami, 38-39).

Konumuz açısından en önemli delil ise hicri birinci asra ait tespit ettiği eserlerdir. A'zami'ye göre birinci yüzyıla ait literatürün çok azı orijinal haliyle günümüze ulaşmıştır. Bunlardan çoğu sonraki müdevvenat literatür içine girmiş olmasına rağmen bir kısmı da kaybolmuştur. A'zami'ye göre bunun en önemli sebebi, ilk âlimlerin kaynakları kullanırken takip ettikleri yöntemdir. Ona göre ilk dönem âlimleri bir esere atıfta bulunurken çoğu zaman kitabın ismini zikretmeden sadece müellifin adını kaydederdiler. Bu olumsuzluğa rağmen kendilerine atıfta bulunulan bazı eserler günümüze ulaşabildiğini tespit edebilmiştir(A'zami, 41).

Fuat Sezgin tarafından daha ayrıntılı olarak ele alındığı için tekrara düşmemek için burada vermediğimiz hicri birinci yüzyıla ait bu eserler, A'zami'ye göre uzun bir liste oluşturulmasına rağmen o tarihlerde İslâm dünyasının değişik yerlerinde devam etmekte olan fikhî faaliyetinin fazla olduğunu göstermektedir(A'zami, 42).

2.2. Fuat Sezgin'in Tespitleri

Fuat Sezgin, İslâm bilim tarihi üzerine telif ettiği kısaca *GAS* diye bilinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums*³ adlı eserinde İslâm hukukundan

---

³ Bu eser Arapça başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Eserin Türkçe tercümesi halen devam etmektedir. Biz bu çalışmada Mahmud Fehmi Hicâzî tarafından yapılan Arapça tercümesini kullanacağız. Bk. Fuâd Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-Arabi*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, 1411/1991). Bu eserin Almanca aslından Türkçe'ye tercümesi için bk. Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*:

bahsetmektedir. Emevî ve Abbasî dönemlerinde İslâm hukuku alanında telif edilen eserleri ele almadan önce bir mukaddime⁴ yazan müellif, burada İslâm hukukunun tedvini konusunu ele almaktadır. Müsteşriklerin⁵ iddialarını kabul etmeyen Fuat Sezgin, bu hususta zikredilmeye değer önemli tespitler ortaya koymaktadır. Sezgin, İslâmi ilimlerin çeşitli dallarında yazılmış birçok kaynakta bulunan bilgilerden hareketle, diğer ilim dallarında olduğu gibi İslâm hukukun da tedvin faaliyetinin oldukça erken bir dönemde hatta sahabe döneminde başlamış olduğunu iddia etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3).

Sezgin, Goldziher ve Brockelman gibi bazı araştırmacıların bu dönemde telif edildiğini açık bir şekilde bildikleri bazı eserlere fazla kıymet vermediklerini belirterek onlara göre bunların kitap sayılamayacağı ve bunların en fazla içinde bir takım yazılı ve dağınık sayfalar olduğu yönündeki iddialarını da kabul etmemektedir. Sezgin, bu iddiaların İslâm'ın ilk dönemlerinde bir takım bilgilerin bulunduğu yönündeki bilgileri tevil etmek için sürekli tekrarlanan bir yorumdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca adı geçen araştırmacıların bu bilgileri inkâr edemediklerini de belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3, 3; Karaman, 147). Sezgin, bu tespitiyle müsteşriklerin düştükleri tenakuzu da gözler önüne sermektedir.

İlk dönemlerden itibaren fıkıh ilmine dair eserlerin bulunduğunu ortaya koyarak müsteşriklerin İslâm hukukunun tedviniyle ilgili iddialarını çürütmeye çalışan Sezgin'in bu düşüncesi, İslâmi ilimlerin tarihi temelleri ile ilgili fikrinin bir sonucudur. Zira ona göre hadise tevcih edilmiş edilen tenkitler diğer sahalara da teşmil olunmuştur (Sezgin, 1956-57: 19). Buhârî başta olmak üzere hadis eserlerinin bilinenin aksine şifahi değil yazılı kaynaklardan aktarıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır (Sezgin, 1956: 3-11; Sezgin, 2012: 37-38).

2.2.1. Fuat Sezgin'in Yöntemi

2.2.1.1. Geriye Dönük İnşa Çabası

Fuat Sezgin'in İslâm hukuk (fıkıh) ilminin hicri birinci asırdan itibaren tedvin edildiği yönündeki iddiasını temellendirmek için geriye dönük bir inşa

Almanca aslın Türkçe tercümesi, çev. Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015).

⁴ Bu mukaddime, Said Nuri Akgündüz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. Fuat Sezgin, *Fıkıh Literatürüne Giriş*, çev. Said Nuri Akgündüz, *Derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 2/4 (2014).

⁵ Bütün müsteşriklerin kötü niyetli olmadığını ileri süren Sezgin'e göre bunlar, İslâm bilim tarihi açısından çok değerli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ona göre oryantalistlerin Müslümanların gözünde kötü görünmesinin sebebi, Hıristiyan ve Yahudi olmalarından dolayı teoloji konusunda ulaştıkları sonuçların Müslümanları rahatsız etmesidir. Bk. Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 114.

çabasına girdiği görülmektedir. Sezgin'in bu çabası, olmayan bir şeyi kurgulamak anlamında olmayıp geriye dönük bir tespit faaliyetidir. Bu bağlamda Sezgin, hicri birinci asırdan günümüze kadar gelen malzemenin eksik olduğunu ve bunun da elimizde bulunan en eski kitaplardaki rivayet zincirlerinin incelenerek telafi edilebileceğini düşünmektedir (Sezgin, 2015: 1/455). Bu teorik yöntemi birkaç örnek üzerinde uygulayan Sezgin, İmam Malik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'yı İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* ve Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene* gibi elimizde bulunan en eski kitaplardan yola çıkmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/25). Bu anlamda Yahya b. Said'in fıkıh ilminde kitap veya kitaplar telif edildiğinin bilinmediğini belirten Sezgin, söz konusu fakihe ait bir fıkıh eseri tespit etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/25).

İlk dönem fıkıh eserlerini tespit etmek için İmam Malik'in *el-Muvatta* adlı eserine ayrı bir önem atfeden Sezgin, onun kullandığı bazı yazılı kaynaklarının peşine düşmektedir. Bu hususta en çarpıcı iki örnek Bukeyr b. Abdullah (ö. 120/737) ve İmam Malik'in hocası Rabî'atu'r-Rey'in (ö. 136/753) ait olduğunu düşündüğü kitaplara dair tespitidir. İmam Malik eserinde hadis aldığı bir ravinin ismini zikrederken (أَخْبَرَنِي النَّقَّهَ عُنْدِي) ifadesini kullanmaktadır (Malik b. Enes, Ts.: 133, 250, 306). Sezgin *Muvatta*'nın şerhlerinden yola çıkarak bu ravinin isminin Bukeyr b. Abdullah olduğunu ortaya koymaktadır. Zira İbn Abdülber (ö. 463/1071), İmam Malik'in bu ifadesini şerh ederken “*Malik, sika (النَّقَّهَ) bana haber verdi dediğinde o kişi, Mahreme b. Bukeyr el-Eşec'dir. Malik'in ashabı İbn Vehb ve diğerleri dedi ki: Malik, Bukeyr'in kitaplarından bir şey aldığı anda, oğlu Mahreme'nin yanındaki kitaplara bakar ve ondan alırdı*” ifadelerini sarf etmektedir (İbn Abdülber, 1421/2000: 2/200). İbn Abdülber'in rivayet ettiğine göre Mahreme, babasından bizatihi hadis duymamış onun rivayetlerini kitabından nakletmiştir. Malik de Mahreme'den babası Bukeyr'in kitabını ödünç alıp ona bakar ve ondan hadis rivayet ederdi (İbn Abdülber, 1387: 7/146).

Başka bir örnekte Sezgin, İmam Malik'in hocası Rabî'atu'r-Rey'in aynı zamanda bir müellif olduğunu ileri sürmekte ve bunu sonraki dönemlerde telif edilen eserlerden yola çıkarak ispatlamaya çalışmaktadır (Sezgin, 2015:1/455-456). İbn Nedîm (İbn Nedîm, 1417/1997: 252) ve İbn Hacer (Askalânî, 1326: 3/358-359) gibi âlimlerin Rabî'atu'r-Rey'den bahsederken onun büyük bir âlim, meşhur bir fakih olduğu yönündeki ifadelerini yeterli görmeyen Sezgin, onun kitap telif ettiğini düşünmektedir. Sezgin, iddiasını ispatlamak için *el-Müdevvene* müellifi Sahnûn'un “*Rabia, guslün teb'izi hakkında Kitab'ın (الْكِتَابِ) baş tarafında şöyle demiştir: Cünüp olan kadının hayız olması halinde hayızın bitiminden sonra gusletmesi yeterli olmaz*” şeklindeki ifadelerine

başvurmaktadır (Sahnûn, 1415/1994: 1/134). *Müdevvene*'de Rabia'ya nisbet edilen eserin başında "el" takısının kullanılması, onun bilinen bir kitap olduğunu göstermektedir. Belki de bu kullanımdan dolayı Sezgin, bu kitabın okuyucu tarafından bilindiğini ve müellifin Rabia'dan yapılan benzer iktibasların hepsinde onu kaynak olarak kullandığını ifade etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/11). Bu anlamda Sezgin'in daha önce tabakat ve fihrist eserlerinde zikredilmemiş bazı fıkıh çalışmalarını tespit ettiğine yönelik bir iddiaya sahip olduğu da söylenebilir.

2.2.1.2. Dağınık Bilgileri Toplama

Fuat Sezgin, ilk dönemlerden itibaren fıkıh eserlerinin tedvin edildiğini ileri sürerken İslâmî kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirmek gibi bir yöntem takip etmektedir. Sezgin kendi ifadesiyle bu konudaki bilgilerin kaynaklarda az ve dağınık olarak bulunduğunu ifade etmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3). Sezgin, bu bilgileri elde etmek için tarih, tabakat, fıkıh, hadis ve tefsir gibi birçok alanda telif edilmiş kitaplara müracaat etmektedir.

Fuat Sezgin'in yararlandığı bazı eserler şunlardır:

1. Tarih ve Tabakat eserleri

Sezgin, söz konusu tespitleri yaparken İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakâti*, *Veki'in* (ö. 306/918) *Ahbâru'l-Kudât* ve İbn Nedim'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i gibi ilk dönemlere ait eserleri kullanmaktadır. Bunun yanında Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Târihu'l-hulefa* adlı eseri gibi geç dönemde yazılan bazı eserleri de kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/3, 4, 5).

Sezgin, İbn Yûnus'un (ö. 347/958) *Tarihu Mısır* (Sezgin, 1411/1911: 3/5) gibi tarih eserlerini de kullandığı görülmektedir.

2. Fıkıh eserleri

Sezgin'in kullandığı eserlerden bazıları fıkıh eserleridir. Zira ona göre hicri ikinci ve üçüncü asırda tamamıyla fıkıh alanında yazılan eserlerin ilk dönem kitaplarından faydalandığını ortaya koymak için onları incelemek gerekir (Sezgin, 1411/1911: 3/5). Bunu bir örnekte yapan Fuat Sezgin, İmam Malik'in *el-Muvatta*'ı İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* ve Sahnûn'un *el-Müdevvene* gibi fıkıh eserlerini kaynak olarak kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/4, 25). Bunların dışında Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) *El-Emvâl* ve Serahsî'nin *el-Mebsût* gibi eserleri de önemli kaynakları arasında yer alır (Sezgin, 1411/1911: 3, 4). Ayrıca

Sezgin, ilk dönemlerde fıkıh eserlerinin mevcudiyetine dair delillerin *Edebü'l-kadâ* ve *Ahbâru'l-kudât* türü eserlerde de bulunduğunu belirterek (Sezgin, 1411/1911: 3/3) bunların da birer kaynak olabileceğini düşündürmektedir.

3. Hadis eserleri

Fuat Sezgin, ilk döneme ait fıkıh eserlerini tespit ederken kullandığı eserlerinden bazıları da hadis eserleridir. Zira birkaç varaktan oluşması muhtemel olan bu fıkıh eserlerinin izlerini hadis ilmine ait kitaplardan sürmek mümkündür. Buna göre Fuat Sezgin'in, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* (Sezgin, 1411/1911: 3, 5) ve *el-İlel* (Sezgin, 1411/1911: 3/7), İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 277/890) *el-İlel* (Sezgin, 1411/1911: 3/7), Belâzûrî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf* (Sezgin, 1411/1911: 3, 7), Tirmizî'nin (ö. 279/892) *El-Câmi'u's-Sâhîh*, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *Câmü Beyâni'l-İlm*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Sezgin, 1411/1911: 3, 6-7), İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* (Sezgin, 1411/1911: 3/5) adlı eserlerini kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Bunların dışında Hatip el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Takyîdu'l-İlm* ve *el-Kifâye*, Dârîmî'nin (ö. 255/869) *er-Red ala Bişr el-Merîsî* adlı eserleri de kullanmaktadır (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

2.2.2. Fuat Sezgin'in Argümanları

Fuat Sezgin'in İslâm hukukunun hicri birinci asırda tedvin edilmeye başlandığı yönündeki iddiasını iki temel argümana dayandırdığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, sonraki dönemlerde telif dilen fıkıh çalışmalarının ilk dönemde fıkıh çalışmalarının tedvin edilmiş olmasını gerektirmesidir. İkincisi ise hicri birinci asırda tespit ettiği eserlerdir.

2.2.2.1. Sonraki Eserlerin İlk Dönem Çalışmalarını Gerektirmesi

Fuat Sezgin, hicri ikinci asırda telif edilen geniş kapsamlı fıkıh eserlerinin hicri birinci asırdaki eserlerin bir sonucu olduğunu düşünür. Zira ona göre hicri ikinci asırda telif edilen bu eserler daha önceki süreçte var olan bir literatür üzerine bina edilmiştir. Sezgin, hicri birinci asra ait ilk fıkıh eserlerinin hicri ikinci asırda ortaya çıkan eserlerin içinde yer aldığını belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/3). Yukarıda zikrettiğimiz üzere bazı somut örneklerle iddiasını destekleyen Sezgin bu hususta bir araştırma boşluğuna vurguda bulunarak hicri ikinci ve üçüncü asırda tamamıyla fıkıh alanında yazılan eserlerin ilk dönem kitaplarından faydalanıp faydalanmadığının incelenmeye muhtaç olduğunu belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

2.2.2.2. İlk Dönemlere Ait Tespit Ettiği Eserler

Fuat Sezgin'in ilk dönemlerden itibaren telif edildiği yönündeki iddiasının en temel ve en güçlü argümanı bu döneme ait olduğunu tespit ettiği eserlerdir. Sezgin'in tespit ettiği fıkıh müdevvenatının bazılarının kitap, bazılarının mektup ve bazılarının sahifelerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

2.2.2.2.1. Kitap

İslâm hukukunun hicri birinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığını kabul eden sezgin, bu dönemde bazı kitapların bulunduğunu tespit etmiştir. Söz konusu dönemde kitap diye isimlendirilen malzemelerin hacim ve tertip açısından sonraki dönemdeki kitaplar gibi olmadığını farkında olan Sezgin, bunların yine de kitap olduklarını ve kendi dönemlerinde de kitap olarak isimlendirildiklerini belirtir (Sezgin, 1411/1911: 3/4).

Sezgin, ilk dönemde tedvin edilen fıkıh kitabına Urve b. Zübeyr'e (ö. 94/713) ait fıkıh eserlerini örnek vermektedir. Bu kapsamda Hişâm, babası Urve b. Zübeyr'in çok sayıda fıkıh kitabına (كُتُبٌ فِيهِ) sahip bulunduğunu fakat bunların Harre olayında (Yezid zamanında, 63/683 yılında Medine'nin yıkılıp yakılması ve talan edilmesi olayında) babası tarafından yakıldığını ve bu sebeple de babasının çok üzüldüğünü rivayet etmiştir (İbn Sa'd, 1410/1990: 5/137). Bu durumu ilk olarak aktaran Mücahit (ö. 103/721) Urve'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Bu şeyin (yakmanın) kitaplarımın başına gelmesindenise, aileme ve malıma gelmesi bana daha çok sevimli gelirdi."* (Ma'mer b. Râşid, 1403: 11/425). Sezgin, Goldziher ve Brockelman gibi bazı araştırmacıların buna fazla bir kıymet vermediğini zira onlara göre bunların kitap sayılamayacağını, en fazla içinde bir takım dağınık sayfalar bulunduğu yönündeki iddialarını da kabul etmez. Sezgin, müsteşriklerin bu husustaki iddialarının İslâm'ın ilk dönemlerinde fıkıh eserlerinin tedvin edildiğine dair bilgilerin tevili için tekrarlayıp durdukları yorumlar olduğunu belirtir. Ayrıca adı geçen araştırmacıların bu bilgileri inkâr edemediklerini de belirtir (Sezgin, 1411/1911: 3/3-4).

Sezgin, bu dönemdeki kitaplar arasında zikrettiği eserlerden biri de Sa'd b. Ubade'ye (ö. 14/635 [?]) nisbet edilen bir kitaptır. Sa'd'ın oğlunun rivayet ettiğine göre bu kitap Hz. Peygamber'in teşride itiyad haline getirdiği bir takım hususları içermektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720), hilafete gelmesinin ardından Medine'ye ilk geldiğinde, biri Rasûlullâh'ın diğeri Hz. Ömer'in

yazdırdığı “kitâbu’s-sadakât” adında iki kitabın bulunmasını emretmiştir. Bu iki kitabın bulunmasından sonra da onların çoğaltılmasını emretmiş, asıl nüshayı da Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm’a (ö.120/737) vermiştir (Sezgin, 1411/1911: 334). Bu eserlerin yanı sıra Enes b. Malik, vergi ve zekât konusunda Hz. Ebu Bekir’den bir kitap almıştır(Sezgin, 1411/1911: 3/4).

Sezgin, son tahlilde zikrettiği bu metinlerin birer fıkhi çalışma olmasından ziyade kayıt altına alınmış hukuki emir ve fıkhi belgeler olduğunu düşünür. Ona göre gerçek anlamda ilk fıkhi çalışmalar, toplama ve derleme tarzında olup bunların da genç sahâbe arasında aranması gerekir. Bu bağlamda Hüseyin b. Şufey’in Amr İbnü’l-As’tan (ö. 7/65) rivayet ettiği iki kitabı ile Zeyd b. Sabit’e (ö.11/611) ait olan *Ferâiz* adlı eserlerinin üzerinde önemle durmaktadır. Özellikle Zeyd b. Sabit’e ait olan ferâiz ile ilgili kitabın sonraki kitaplar içinde rivayet edildiğini ve bunun oldukça meşhur olduğunu dile getirir (Sezgin, 2015: 1, 451-452). Beyhakî (ö. 458/1066), ferâizle ilgili meseleleri ele alırken eserinin birçok yerinde “*Bu ferâizin manaları ve asılları Zeyd b. Sâbit’tendir. Tefsirine gelince, bunun tefsiri ise Zeyd b. Sâbit’in manalarına dayanan Ebu Zinnâd’ın tefsiridir*” ifadesini kullanmakta ve bazen söz konusu çalışmadan mevzuyla ilgili uzun nakiller yapmaktadır (Beyhakî, 1424/2003: 6/ 350, 369, 371, 372, 376, 379, 380, 383, 391, 400, 410). Zeyd b. Sâbit’in ferâiz alanındaki telif ettiği eseri ve bu eserin önemini Zührî’ye (ö. 124/742) atfedilen “*Şayet Zeyd b. Sâbit ferâizi yazmasaydı, bu ilimin insanlardan gittiğini görürdüm*” sözü göstermektedir (Beyhakî, 1412/1991: 9/ 106). Bunun yanında diyetler konusunda Zeyd b. Sabit’e nisbet edilen bir kitabın bulunduğu ve bilinmeyen bir sebepler Ömer b. Abdülaziz’in bunu haber alınca yakılmasını emrettiği rivayet edilmektedir (Sezgin, 1411/1991: 3/7; Ahmed b. Hanbel, 1422/2011: 2/ 114).

Genç sahabe ve tabiün dönemlerini kapsayan zaman zarfını, fıkın ilk dönemi olarak kabul ettiği görülen Sezgin, bu dönemden günümüze çok az kitabın geldiğini dile getirir. Süleym b. Kays el-Hilâlî’ye atfedilen bir *kitâb*, Katâde b. Di’âme’ye ait olan *Kitâbu’l-Menâsik* ile Zeyd b. Ali’ye ait olan *Kitâbu’l-Menâsiki’l-Hac* ve *el-Mecmû’* adlı eserlerinin bunlardan bazıları olduğunu düşünür (Sezgin, 2015: 1, 455). Başka bir örnekte ise tabiün fakihlerinden Dahhâk b. Mezâhim (ö. 105/723) *Kitâbu menâsiki’l-hac* adında bir eseri öğrencisi Hüseyin b. Akîl’e imla ettirmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/8; Ahmed b. Hanbel, 1/217).

2.2.2.2.2. Mektup

Fuat Sezgin, görüşünü ispatlamak için hicri birinci asra ait bazı mektupların bulunduğunu belirtmektedir. Kaynaklarda birçok örneği bulunan

Hz. Peygamber'in mektupları (bk. İbn Sa'd, 1/213, 265, vd.). Sezgin'e göre ilk dönemlerden itibaren fıkıhın tedvin edilmeye başlandığının bir göstergesi kabul edilmelidir. Sezgin'in tespit ettiğine göre Amr b. Hazm (ö. 53/673), Rasûlullâh'ın dedesine gönderdiği fikhî bir mektuptan bahsetmiştir. Ferâiz, zekât, diyetleri vb. konuları ihtiva eden bu mektup Ebu Davud ve Nesâî gibi bazı hadis eserleri ile bazı fıkıh kitaplarına nakledilmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3, 4; Beyhakî, 1424/2003: 8/128). Başka bir örnekte ise Hz. Ömer'in yargı hususunda biri Ebu Musa'ya (ö. 42/662-63) diğeri ise Muaviye'ye (ö. 60/680) hitaben yazdığı iki mektubu pek çok kaynakta zikredilmiş ve bunların metinleri rivayet edilmiştir. Bütün bu fıkıh yazıları, sonraki nesillerde yetişen fukahâ tarafından kullanılmış, daha muntazam ve sistematik fıkıh kitaplarının yazılmasına kaynaklık etmiştir (Karaman, 148).

Sahabelerin hepsi fakih olmadıkları için ameli alanda neşet eden bir problemle karşılaşıldığında bu alanda temayüz edenlere danışılmıştır. Aralarında uzak mesafelerin olduğu şartlarda ise o günün iletişim aracı olan mektuplar gönderiliyordu. Kaynaklarda birçok örneğini tespit edebildiğimiz bu mektuplaşma işinin sahabe arasında yağın bir hal aldığı anlaşılmaktadır (örnekler için bk. Sahnûn, 1/505, 514, 2/180, 187, 212, 3/51, 72, 363, 535, 4/75, 338, 411, 416, vd). Nitekim Sezgin, sahabe nesli arasında fikhî konularda mektup alışverişinin alışıldık bir durum olduğunu ifade etmektedir. Sezgin'in bu hususta delil olarak kullandığı bir mektupta Nâfi' b. Ezrak (ö. 65/685), akrabaların mirası hakkında Abdullah b. Mes'ud'un (ö. 32/652-53) görüşünü sormuştur (Sezgin, 1411/1911: 3/5).

Sonraki dönemlerde tedvin edilmiş hacimli eserler vasıtasıyla bize ulaşan bu mektuplar Sezgin'e göre fıkıh tedvininin ilk örnekleri olup tabiûn fakihleri tarafından örnek alınmış ve bunlarla iştiğal edilmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/8). Ahmed b. Hanbel'in *İlel* adlı eserinde rivayet ettiğine göre tabiûn fakihlerinden Şa'bî (ö.103/721), sahabeden gelen mektupları muhafaza etmiştir. Bir rivayete göre Şa'bî, sadaka ve feraizle ilgili üç tomar halinde bulunan yazıları başkalarına imal ettirmiştir (Ahmed b. Hanbel, 2/296).

2.2.2.2.3. Sahife/Yazı

Sezgin'in tespitine göre ilk dönemlerde İslâm hukukuna dair meselelerden bazıları sahife veya yazı tarzındadır. Ona göre en azından bunların hicri birinci asırda tedavülde olduğu bilinmektedir. Örneğin Hz. Ömer'in vefatından sonra torunu, kılıcının kınında hayvan sahiplerine konulacak vergiler hakkında bir sahife bulmuştur (Sezgin, 1411/1911: 3/5). Bunun yanında Hz.

Ali'nin oğlu İbnu'l-Hanefiyye (ö. 81/700), babasının Hz. Osman'a götürmesi için kendisine bir yazı verdiğini ve burada Rasûlullâh'ın zekâtla ilgili talimatından bahsedildiğini zikretmiştir (Sezgin, 1411/1911: 3/5; Karaman, 148). İmam Şâfiî *el-Üm* adlı eserinde Ömer b. Abdulaziz'in zekât konusunda Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e (ö. 17/638) gönderdiğini düşündüğü mektubu istediğini ifade etmektedir (Şâfiî, 1410/1990: 2/9).

Sunduğu bu yazılı malzemeleri fıkıh tedvinine dair ilk aşama, olarak gören Sezgin, bablar halinde telif edilmiş fıkıh kitaplarının yazılmaya başlanma zamanı olarak da hicri birinci asrın sonlarıyla hicri ikinci asrın başlarına işaret eder. Sezgin İbn Kayyimi'l-Cevziyye'i kaynak göstererek Zührî'nin (ö. 124/742) fetvalarının üç kitap olduğunu, Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) fıkıh bablarına göre tertip edilmiş yedi büyük kitap halinde fetva kitabının olduğunu ifade etmektedir (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1411/1991: 1/19). Ona göre Mekhûl b. Şehrâb'ın (ö. 116/734) *es-Sünen fi'l-fikh* (İbn Nedim, 279) adlı eseri bulunmaktadır. Dahası İbn Hacer (İbn Hacer, 8, 178) gibi son dönem fakihleri onun *Kitâbu'l-hâc* adlı bir eserinin olduğunu belirtmektedir (Sezgin, 1411/1911: 3/8).

Sonuç

İslâm hukukunun tedvini meselesi, ilk dönemlerde Müslüman ilim adamlarını meşgul eden bir konu olmadığı için bu hususla ilgili çalışmaların varlığına pek rastlanmamaktadır. Buna karşın son iki yüz yılda müsteşriklerin özellikle İslâm hukukunun kökenleri konusunda yaptıkları çalışmalar, İslâm hukukunun tedvinin başlangıç zamanına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Oryantalistlerin başlattığı bu tartışma İslâm dünyasında yankı uyandırmış ve bu bağlamda yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu hususta Hindistanlı alim Mustafa A'zami ve Fuat Sezgin'in görüş ve tespitlerinin oldukça önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle Fuat Sezgin'den önceki Müslüman ilim adamları, istemsizce İslâm hukukunun tedvini konusunda müsteşriklerle aynı doğrultuda düşünürken; Fuat Sezgin'in etkisinde kalan bazı Müslüman ilim adamları farklı düşünmeye başlamışlardır.

Mustafa el-A'zami ve Fuat Sezgin, oryantalistlerin İslâm hukukunun hicri ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığı görüşünden farklı olarak bu ilimde tedvinin hicri birinci asırdan itibaren başladığını ileri sürmüşlerdir. A'zami'nin görüşünü delillendirmek için üç temel argümana sahip olduğu anlaşılmaktadır. A'zami, bu hususta Hz. Peygamber'in hukuki faaliyetleri,

Peygamber'in hukuki kararlarına ve örneklerine dayanan hukuk kitapları ve hükümler ile hicri birinci asırdaki fıkıh çalışmalarına dayanmaktadır. Bu konuda en sistemli tespitleri yapan Fuat Sezgin, söz konusu görüşünü desteklemek için iki temel argüman geliştirmiştir. Bunlardan birincisi her ilimde olduğu gibi hicri ikinci asırda ortaya çıkan hacimli fıkıh eserlerin daha önceki dönemde yazılmış fıkıh eserlerinin bir sonucu olduğudur. İkinci argüman ise fazla olmamakla beraber hicri birinci asra ait olduğunu tespit ettiği kitap, mektup ve sahife türündeki eserlerdir. Fuat Sezgin, bu görüşünü geriye dönük inşa faaliyetine girmiştir. Bu bağlamda sonraki dönemlerde yazılan fıkıh eserleri başta olmak üzere birçok İslâmi alanda telif edilmiş çalışmalarda bulunan dağınık bilgileri bir araya getirmeye çalışmıştır.

Klasik kaynaklarda Sezgin'in tespit ettiği eserlere benzer örneklerin çokluğu, müellifin ileri sürdüğü iddianın haklılığını ortaya çıkarmaktadır. Dahası benimsediği sistemin bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda öncü rol oynayabileceğini de göstermektedir. Bu anlamda fıkıh tarihi alanında yapılacak yeni çalışmalarla İslam hukukunun birinci asrına dair literatürünü tespit etmek mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (1422/2011), *el-Câmi' fi'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad, Dâru'l-Hânî.
- ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer (1326), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hind, Matba'atü'd-Dâireti'l-Ma'arifi'n-Nizâmiyye.
- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa (2015), *İslâm Fıkıhı ve Sünnet (Oryantalist Schacht'a Reddiye)*, Çev. Mustafa Ertürk, İstanbul, İz Yayıncılık.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (1424/2003), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (1412/1991), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî, Karaçi, Câmi'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.
- DESÛKÎ, Muhammed Seyyid (Erişim: 15 Nisan 2020), "Tedvînu'l-fikhi'l-Hanefî ve Eseruhu fi tedvini fikhi'l-mezâhib", k-tb, <https://k-tb.com/book/Figh01183>.

- GOLDZİHER, Ignaz (Ts.), “Fıkıh”, *İA*, Ankara, Milli Eğitim Basım Evi, 4, ss. 601-608.
- GÖRGÜN, Tahsin (1996), “Ignaz Goldziher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İlam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 14, ss. 105-111.
- HASAN, Ahmet (1999), *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, Çev. Haluk Songur. İstanbul, Rağbet Yayınları.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtûbî en-Nemerî (1421/2000), *el-İstizkâr*, Thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Mu'avviz, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtûbî en-Nemerî (1387), *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak (1417/1997), *el-Fihrist*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (1411/1991), *İ'lâmü'l-muvakki'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselam, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menîf (1410/1990), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- KAHRAMAN, Hüseyin (2006), “Oryantalistlerin Fikhî Hadislerin Menşei İle İlgili Görüşleri Ve Tenkidi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, ss. 45-76.
- KARAMAN, Hayrettin (2007), *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- MALİK B. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî (ts.), *Muvattaü Mâlik bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif, b.y., el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- MA'MER B. RAŞİD, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid Basrî San'ânî (1403), *el-Câmi'*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî. Pakistan, el-Meclisü'l-İlmi.
- SAHNÛN, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî (1415/1994), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- SEZGİN, Fuat (1411/1991), *Târîhu't-turâsi'l-Arabi*, Çev. Mahmud Fehmi Hicâzî, Riyad: Câmîiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.
- SEZGİN, M. Fuad (1956), *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- SEZGİN, Fuat (2015), *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi: Almanca Ashın Türkçe Tercümesi*, Çev. Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, İstanbul, Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı.
- Sezgin, Fuat. *Fıkıh Literatürüne Giriş*. çev. Said Nuri Akgündüz. *derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*. 2/4 (2014): 65-72.
- SEZGİN, Fuat (2012), *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi. Sefer Turan, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- SEZGİN, M. Fuad (1956-57), “İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis’in Ehemmiyeti”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1, ss. 19-36.
- ŞAFAK, Ali (1977), *İslâm Hukukunun Tedvini*. Erzurum: Erzurum Üniversitesi Basım Evi.
- ŞAFAK, Ali (1975), “İslâm Hukukunun Tekevvünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi*. 1: 137-151.
- ŞÂFÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (1410/1990), *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- TÜRCAN, Talip (2014), “Joseph Shacht Ve İslâm Hukuku”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 4: 63-74.